

Ks. Grzegorz M. BARAN
UPJP2, Kraków

NIEPOKALANE SERCE MARYI W PERSPEKTYWIE STAROTESTAMENTALNEGO POJMOWANIA „SERCA” (SZKIC PROBLEMU)

W opracowaniach na temat kultu Niepokalanego Serca Maryi przywoływane są zazwyczaj dwie wzmianki biblijne, które wprost odsyłają do serca Matki Chrystusa – obie odnotowane zostały przez ewangelistę Łukasza: „Lecz Maryja zachowywała wszystkie te sprawy i rozważała je (*hē de Mariām pánta synetērei tá hrēmata taúta synbállousa*) w s w o i m s e r c u (*en tē[i] kardía[i] autēs*)” (Łk 2,19); „Potem poszedł z nimi i wrócił do Nazaretu; i był im poddany. a Matka Jego chowała wiernie wszystkie te wspomnienia (*kai hē mētēr autoú dietērei pánta tá hrēmata*) w s w y m s e r c u (*en tē[i] kardía[i] autēs*)” (Łk 2,51). Brak jednak bezpośrednich wzmianek biblijnych o niepokalanym charakterze¹ tego serca². Tymczasem prawda ta wynika z faktu niepokalanego poczęcia Maryi i jednocześnie jest w nim zakorzeniona³, gdyż niepokalany wymiar Jej poczęcia, dotyczący całej Jej osoby, odnosi się również do Jej serca.

---

¹ Określenie „niepokalane serce Maryi” pojawia się zasadniczo w kontekście kultu Serca Maryi. Wydatny wpływ na dookreślenie serca Maryi mianem „niepokalanego” miały objawienia prywatne, przekazane w ramach mariofanii fatimskich. Również ogłoszenie dogmatu o niepokalanym poczęciu Najświętszej Maryi Panny przyczyniło się do postrzegania serca Maryi – utożsamianego z Jej osobą – jako niepokalanego. Zob. E. Ziemann, W. Siwak, G. Ryba, *Serce Maryi*, w *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2013, kol. 29-32; W. Siwak, *Fatimskie misterium Niepokalanego Serca Maryi w biblijno-teologicznej perspektywie*, „Salvatoris Mater” 18/1/4 (2016), s. 53-59, 67, 69-79.

² Wzmianki o sercu Maryi (obok Biblii i apokryfów [*Księgi Sybillińskie*]) pojawiają się już w teksach ojców Kościoła, co stanowi podwaliny zrodzonego później kultu Serca Maryi. Do XIII w. jednak nie można jeszcze spotkać określonej i wyszczególnionej formy kultu Serca Matki Najświętszej. Pewne ślady tego kultu, mającego prywatny charakter, pojawiają się już w XII w., od XIII w. można natomiast mówić o właściwych jego początkach. Wydatny wpływ na rozwój kultu Serca Maryi miał św. Jan Eudes (1601-1680). Zob. L.A. Krupa, *Kult Serca Maryi. Studium dogmatyczne* (Rozprawy Wydziału Kanoniczno-Teologicznego 7), Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1948, s. 69-171; por. E. Ziemann, W. Siwak, G. Ryba, *Serce Maryi*, kol. 29-31.

³ Prawda ta została zdogmatyzowana przez papieża Piusa IX w 1854 r. bullą *Ineffabilis Deus* (tekst polski: Pius IX, *Ineffabilis Deus. O Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, przeł.

Warto zatem na serce Maryi spojrzeć w szerszym kontekście biblijnym, czyli w perspektywie postrzegania serca na kartach Pisma Świętego, zwłaszcza Starego Testamentu. W tym kontekście należy w pierwszej kolejności zwrócić uwagę na antropologiczno-symboliczne pojmowanie serca w Starym Testamencie (1), następnie spojrzeć na serce człowieka pod względem moralno-religijnym: od „serca złego” po „serce nowe” (2). Na tym tle można wówczas dostrzec niepokalane serce Matki Chrystusa jako doskonałe „serce nowe” (3). Ciekawym spojrzeniem na niepokalane serce Maryi w perspektywie Starego Testamentu mogą być dostrzegane na jego kartach prefiguracje tego serca (4).

1. Antropologiczno-symboliczne pojmowanie serca w Starym Testamencie⁴

W Biblii Hebrajskiej „serce” określane jest terminem *lēb*⁵ lub *lēbāb*⁶. Było ono pojmowane przede wszystkim jako fizyczny narząd i w tym sensie stanowiło centralny organ życia człowieka, z którym związane są funkcje fizjologiczne⁷.

W. Pietkun, *Niepokalanów*: Wydawnictwo Ojców Franciszkanów, 2003). Należy zauważyć, że bł. Pius IX w swej bulli nie użył określenia „Niepokalane Serce Maryi”.

⁴ Główne opracowania na temat serca w Starym Testamencie to: H.-J. Fabry, לֵב *lēb*; לֵבָב *lēbāb* *heart*, w: *Theological Dictionary of the Old Testament*, vol. 7, red. G.I. Botterweck, H. Ringgren, H.-J. Fabry, tłum. ang. D.E. Green, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1995, s. 399-437; F. Stolz, לֵב *lēb* *heart*, w: E. Jenni, C. Westermann, *Theological Lexicon of the Old Testament*, tłum. ang. M.E. Biddle, Peabody: Hendrickson Publishers, 1997, s. 638-642; J. Behm, καρδία, καρδιογνώστης, σκληροκαρδία, w: *Theological Dictionary of the New Testament*, vol. 3, red. G. Kittel, tłum. i red. wyd. ang. G.W. Bromiley, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, s. 605-614. W języku polskim: M. Filipiak, *Biblia o człowieku. Zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu* (Rozprawy Wydziału Teologiczno-Kanonicznego 50), Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1979, s. 49-55.

⁵ Zob. L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski* (Prymasowska Seria Biblijna), t. 1, red. wyd. pol. P. Dec, Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, 2008, s. 483-484), gdzie podane są nadto inne znaczenia terminu *lēb* – „siedziba życiowej siły; czyjeś wnętrze; skłonność, dyspozycja; zdecydowanie, odwaga; wola, intencja; uwaga, prze-myślenie, powód; umysł w ogólności i jako całość; sumienie; czyjeś życiowe siły”.

⁶ Zob. L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 1, s. 485. Hebrajski rzeczownik *lēb* / *lēbāb* wywodzi się od rdzenia semickiego *libb*. Przyjmuje się, że rzeczownik ten może pochodzić od czasownika „pulsować” (zob. H.-J. Fabry, לֵב *lēb*; לֵבָב *lēbāb* *heart*, s. 400). Jak podaje M. Filipiak (*Biblia o człowieku*, s. 49 [przyt. 52]), termin *lēbāb* wskazuje bardziej na serce jako organ cielesny, natomiast *lēb* oznacza szeroko pojęte wnętrze człowieka – siedlisko całej jego osobowości i jej przejawów; są jednak miejsca w Biblii, w których *lēbāb* przyjmuje znaczenie duchowe (zob. Jł 2,12-13; Ag 1,5,7; 2,15.18; Pnp 4,9; Ps 73,1.7.13).

⁷ Zob. J. Pick, *Serce w Biblii*, „Studia Pelplińskie” 33 (2002), s. 491-492.

Znajdujące się wewnątrz organizmu, jawiło się jako „najtajniejsza część”⁸ – rzeczywistość ukryta, którą do głębi może przenikać i poznać jedynie sam Bóg (por. 1 Sm 16,7; Prz 15,11)⁹.

Serce człowieka było postrzegane jako ośrodek uczuć, pragnień i pożądania, czyli – mówiąc ogólnie – jako siedziba życia emocjonalnego. W sercu zatem odczuwano rozmaite udręki, utrapienia (zob. Ps 25,17; por. Ps 14,30; 23,17), radości i smutki (zob. 1 Sm 1,8; Ne 2,2; Ps 13,6; 104,15; Za 10,7; Pnp 3,11), rozpacz (zob. Pwt 28,65), a także sympatię, miłość, zaufanie (zob. Sdz 16,15.17.18; 2 Sm 14,1; Prz 31,11; Ps 28,7) czy też gniew (zob. Pwt 19,6), nienawiść (zob. Kpł 19,17), lęk (zob. Pwt 1,28) albo odwagę (zob. Ps 27,3). W sercu człowieka – w świetle starotestamentalnych tekstów – rodzą się pragnienia i pożądania (zob. Ps 21,3; Prz 6,25; Hi 31,7). Serce mogło popaść w zniechęcenie (zob. 1 Sm 17,32) lub unieść się pychą (zob. Pwt 8,14; Oz 13,6; por. Dn 5,20-22). Wyrażenie „wyniosłe serce” stanowiło zatem synonim pychy (zob. Iz 9,8). W Jr 49,16 jest wzmianka o „zarozumiałym sercu”, co wskazuje na zuchwałość¹⁰.

Ponadto było uważane za ośrodek życia intelektualnego człowieka. W Pwt 29,3 jest na przykład mowa o „sercu danym dla rozumienia / dla poznawania”. W Prz 15,14 autor biblijny stwierdził: „Serce rozumne szuka wiedzy” (*lēb nābôn yəbaqqeš-dā‘at*). Mędrzec Syrach pouczał natomiast: „Dał im wolną wolę, język i oczy, uszy i serce zdolne do myślenia” (*diabouilion kai glōssan kai ophthalmouīs ōta kai kardian édōken dianoeisthai autois*). Wzmiankowana w Prz 15,14 wiedza (*dā‘at*) powiązana jest nierozłącznie z mądrością¹¹, która ostatecznie pochodzi od Boga (zob. Syr 1,1), a utożsamić ją można z nakazami Prawa (zob. Syr 24,23¹²; por. Pwt 4,5-6; Ml 2,7)¹³. Narzędziem zdobywania tej wiedzy jest „serce słuchające”, o które prosił Salomon: „Racz więc dać Twemu słudze

⁸ Zob. J. Behm, καρδιά, καρδιογνώστης, σκληροκαρδία, s. 606.

⁹ Zob. H.-J. Fabry, לֵב *lēb*; לֵבָב *lēbāb* heart, s. 411; M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 49-50.

¹⁰ Zob. M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 50-51; por. L. Ryken, J.C. Wilhoit, T. Longman III, *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym* (Prymasowska Seria Biblijna), przekł. Z. Kościuk, Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, 1998, s. 902-903; H.-J. Fabry, לֵב *lēb*; לֵבָב *lēbāb* heart, s. 414-419; J. Pick, *Serce w Biblii*, s. 492. Na temat serca powiązanego z całą gamą uczuć w perspektywie Księgi Psalmów zob. A. Woźniak, „Serce” w *Psalterzu*, „Studia Elbląskie” 1 (1999), s. 169-174.

¹¹ Zob. B.K. Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 1,1 – 15,29* (The New International Commentary on the Old Testament), Grand Rapids – Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2004, s. 77, 625.

¹² Por. H.H. Langkammer, *Księga Syracha. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu VII/5), Poznań: Wydawnictwo „Pallottinum”, 2020, s. 201-202.

¹³ Warto wspomnieć, że intelektualny aspekt serca bardzo ważny był dla myślenia mądrościowego: *lēb* bowiem jawi się jako organ *ḥokmāh* („mądrość”). Zob. F. Stolz, לֵב *lēb* heart, s. 639.

serce pełne rozsądku (*lēb šōmē‘a* – «serce słuchające») do sądzenia Twego ludu i rozróżniania dobra od zła” (1 Krl 3,9). Ostatecznie tego rodzaju serce to „serce mądre i rozsądne” (*lēb ḥāk̄m wənāḥōn*) (1 Krl 3,12; por. 1 Krl 5,9). Wzmianka o „sercu słuchającym” – innymi słowy „o sercu zdolnym do słuchania” – wskazuje nie tylko na narzędzie tego zmysłu, ale przede wszystkim na zdolność umysłu i woli człowieka do odczytywania i wypełniania woli Boga, ujawniającej się zasadniczo w nakazach Prawa¹⁴. Warto zauważyć, że „serce” i „uszy”¹⁵ są dość często zestawiane paralelnie: „Serce rozumne zdobywa wiedzę, a ucho mądrych dąży do wiedzy” (Prz 18,15; por. Pwt 29,3; Iz 6,10; 32,3-4; Jr 11,8; Ez 3,10; 40,4; 44,5; Prz 2,2; 22,17; 23,12). W tradycji biblijnej „ucho” było symbolem duchowej gotowości otwarcia się na rzeczy usłyszane, wysłuchanie ich i wypełnienie¹⁶. a zatem „serce słuchające” to serce nastawione na głos Boga, na poszukiwanie mądrości, przychylenie się do Bożej woli wyrażonej przez Prawo. Kierowanie się „sercem słuchającym” ostatecznie prowadzi do wprowadzenia w życie Bożej prawdy, bycia wobec niej posłusznym i uległym¹⁷.

Z tak rozumianym sercem łączono także inne aktywności życia intelektualnego, takie jak: świadomość, pamięć, refleksję, medytację, zainteresowania, inteligencję, orientację. Stąd serce jawiło się również jako organ poznania¹⁸. Sformułowanie „mówić w swoim sercu” wskazywało na serce jako organ refleksji (zob. Rdz 17,17). z kolei określenie kogoś mianem człowieka „bez serca” (*‘ēn lēb*) sugerowało, iż jest to ktoś działający nierozumnie, bez jasnej orientacji (zob. np. Oz 7,11; por. Prz 23,31-32; Oz 4,11-12). Stąd też wyrażenie *‘anāšē lēḥāḥ* – „ludzie serca” oznaczało ludzi rozumnych, ludzi inteligentnych (zob. Hi 34,10.34)¹⁹.

Serce postrzegane było również jako przestrzeń życia wolitywnego, czyli – innymi słowy – jako organ podejmowania decyzji i rozmaitych zamierzeń (zob. np. Rdz 34,3; 50,21; Sdz 19,3; Prz 6,18; 16,9). Ostatecznie w tradycji starotestamentalnej pojęcie to mogło być rozumiane jako synonim ludzkiego „ja” czy też

¹⁴ Zob. J.B. Łach, *Księga 1 – 2 Królów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu IV/2), Poznań: Wydawnictwo „Pallottinum”, 2007, s. 161-162.

¹⁵ Na starożytnym Bliskim Wschodzie umiejętność słuchania była postrzegana jako źródło mądrości. W tradycji egipskiej wyrażenie „serce słuchające” odnosiło się do czynnika prowadzącego do zrozumienia. Zob. M. Cogan, *1 Kings. a New Translation with Introduction and Commentary* (The Anchor Yale Bible), New Haven – London: Yale University Press, 2008, s. 187.

¹⁶ Zob. M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, Poznań: Wydawnictwo „Pallottinum”, 1989, s. 254-255; por. L. Ryken, J.C. Wilhoit, T. Longman III, *Słownik symboliki biblijnej*, s. 1044.

¹⁷ Zob. M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 51.

¹⁸ Zob. A. Woźniak, „Serce” w *Psalterzu*, s. 175.

¹⁹ Zob. M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 52.

osoby ludzkiej. W tym kontekście wyrażone w Pwt 6,5 przykazanie: „Będziesz miłował Pana, Boga twojego, z całego swego serca...” (*bəkol-ləbābəkā*) oznacza „miłować Boga całą osobą” i – co więcej – wskazuje również na przyłgnięcie do Boga i oddanie Mu się z całkowitym zaangażowaniem swej woli i umysłu, co wyraża się w pełnieniu Bożego Prawa (por. Pwt 4,29; 10,12; 11,18; 1 Sm 12,24; Jr 3,10; Jl 2,12)²⁰.

Podsumowując, można stwierdzić, że „serce” (*lēb*) „funkcjonuje we wszystkich wymiarach ludzkiej egzystencji i jest używane jako termin określający wszystkie aspekty osoby: witalny, afektywny, intelektualny i wolitywny”²¹.

2. Serce człowieka: od „serca złego” ku „sercu nowemu”²²

Serce (*lēb* lub *lēbāb*) w Starym Testamencie wzmiankowane jest wielokrotnie (853 razy²³). Jak zostało wyżej powiedziane, autorzy biblijni terminem tym posłużyli się dla opasania i przedstawienia człowieka we wszystkich jego wymiarach. Postrzegając serce jako organ decyzji oraz ich motywacji, hagiografowie łączyli z nim także świadomość moralną²⁴. Pojęcie „serce” służył także do opisanie relacji pomiędzy Bogiem a człowiekiem²⁵.

O ludzkim sercu w Biblii po raz pierwszy mowa jest w narracji o potopie (zob. Rdz 6 – 9), gdzie ukazany zostaje negatywny charakter człowieka: „Kiedy zaś Pan widział, że wielka jest niegodziwość ludzi na ziemi i że usposobienie ich jest wciąż złe, żałował, że stworzył ludzi na ziemi, i zasmucił się” (Rdz 6,5-6). W tłumaczeniu co prawda nie występuje termin „serce”, jednakże w tekście hebrajskim pojawia się fraza: *wəkol-yēšer mahšəbōt libbō raq ra‘ kol-hayyôm*, którą należałoby przetłumaczyć jako: „i wszelkie wytwory/zamiary (= coś, czemu nadano kształt; skłonność, dążenie²⁶) myśli jego serca są tylko złe przez cały

²⁰ Zob. M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 53-54.

²¹ H.-J. Fabry, לֵב *lēb*; לֵבָב *lēbāb* heart, s. 412; por. K. Napora, „Dam wam serce nowe” (Ez 36,26). Bóg Starego Testamentu wobec ludzkiego serca, „Symposium” 18/2(27) (2014), s. 11.

²² Punkt ten został opracowany w kluczu badań zaprezentowanych przez K. Naporę („Dam wam serce nowe” [Ez 36,26], s. 9-26).

²³ Zob. F. Stolz, לֵב *lēb* heart, s. 638; por. H.-J. Fabry, לֵב *lēb*; לֵבָב *lēbāb* heart, s. 407.

²⁴ Zob. M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 53.

²⁵ Zob. F. Stolz, לֵב *lēb* heart, s. 640-642.

²⁶ Zob. L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 1, s. 405-406.

dzień”²⁷. Ta ostatnia fraza *kol-hayyôm* – „przez cały dzień” (= zawsze, cały czas) wskazuje, że zamiary/myśli ludzkiego serca są złe „nieustannie”²⁸. Co więcej, autor biblijny zaznaczył, że owe zamiary/myśli są „tylko złe” (= niczym innym niż złe; nic, tylko złe)²⁹. Stąd S. Łach, komentując tę kwestię, tak konstatuje: „Ludzie popadli zatem w taki stan, który nie pozostawiał miejsca na żadną dobrą myśl i szlachetne chcenie. Stan taki nie dawał żadnej nadziei poprawy, gdyż w sercach ludzi zapanowało wyłącznie zło”³⁰. W tym kontekście G.J. Wenham stwierdza, że w Starym Testamencie niewiele jest tekstów takich jak Rdz 6,5, które by tak jednoznacznie i wszechogarniająco określały zakres ludzkiej grzeszności i zepsucia³¹. Warto w tym miejscu zauważyć nadto, że wypowiedziane przez Boga słowa są diametralnie różne od tych, które wyrzekł po stworzeniu człowieka: „A Bóg widział, że wszystko, co uczynił, było bardzo dobre” (Rdz 1,31; por. Rdz 1,4.10.12.18.21.25). Przytoczone słowa ukazują antytezę dwóch stanów człowieka: stan pierwotnej szczęśliwości i stan po grzechu pierworodnym. Grzeszna, zepsuta kondycja ludzkiego serca stała się powodem żalu Boga i zasmucenia się Jego serca (zob. Rdz 6,6), a ostatecznie przyczyną kataklizmu, jakim był potop³².

Podobne stwierdzenie pojawia się w refleksji Bożej po potopie: „Nie będę już więcej złorzeczył ziemi ze względu na ludzi, bo usposobienie człowieka jest złe już od młodości” (Rdz 8,21). Występująca w przytoczonym wersecie hebrajska fraza *kî yēšer lēḥ hā’ādām ra’ minnā ‘urāyw* powinna być dosłownie przetłumaczona jako: „skłonność/zamiar serca człowieka jest zły od jego młodości”³³. Warto zauważyć, że wyrażenie *minnā ‘urāyw* nie określa jednoznacznie, czy chodzi tutaj o wczesny wiek (młodość) całej ludzkości, czy o wiek każdego człowieka³⁴. J. Lemański stwierdza, że „przez odwołanie do *młodości* (*minnā ‘urāyw*) jako początku tego stanu rzeczy Bóg potwierdza raczej, że wraz z poznaniem do-

²⁷ J. Lemański (Księga Rodzaju, cz. 1: Rozdziały 1 – 11. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz [Nowy Komentarz Biblijny. Stary Testament I/1], Częstochowa: Edycja Świętego Pawła, 2013, s. 347) podaje z kolei takie tłumaczenie: „I wszelkie idee planów jego serca są niczym innym, jak tylko złem przez wszystkie dni”.

²⁸ Zob. tamże, s. 350.

²⁹ Zob. tamże.

³⁰ S. Łach, *Księga Rodzaju. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz* (Pismo Święte Starego Testamentu I/1), Poznań: Wydawnictwo „Pallottinum”, 1962, s. 254.

³¹ Zob. G.J. Wenham, *Genesis 1 – 15* (Word Biblical Commentary 1), Dallas: Word Incorporated, 1987, s. 144.

³² Zob. K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (Ez 36,26), s. 10-12.

³³ Por. J. Lemański, *Księga Rodzaju, cz. 1*, s. 350.

³⁴ Zob. E.A. Speiser, *Genesis. Introduction, Translation and Notes* (The Anchor Yale Bible), New Haven – London: Yale University Press, 2008, s. 53.33

bra i zła (3,22) człowiek znalazł się w stanie permanentnego zagrożenia, któremu ulega”³⁵.

Ta grzeszna kondycja ludzi, mająca swe źródła w sferze serca, wielokrotnie została odnotowana na kartach biblijnych. Autorzy posłużyli się w tym kontekście różnymi frazami – swego rodzaju idiomami – w których pojawia się termin „serce”³⁶. Sugestywnych obrazów dostarczają prorocy, opisujący negatywne postawy i zachowania Izraela. Serce ludu wybranego niejednokrotnie było zatem „oporne i buntownicze” (*lēb sôrēr ûmôreh*) (Jr 5,23), a Izrael kroczył „według zatwardziałości swego przewrotnego serca” (*bišrirût libbām hārā’*) (Jr 7,24; por. Jr 3,17; 9,13; 11,8). Tego rodzaju serce to – jak obrazowo podał Ezechiel, sięgając po motyw wiarołomności – „serce postępujące jak nierządnicą” (*lēb hazzôneh*) (Ez 6,9)³⁷. Kolejne wyrażenie opisujące grzeszną kondycję człowieka to „serce zatwardziałe” (*hizqê-lēb*) (Ez 2,4) i „twarde” (*qəšê-lēb*) (Ez 3,7), podobne do kamiennej tablicy, na której „grzech Judy jest zapisany żelaznym rylcem, wyryty diamentowym ostrzem” (Jr 17,1)³⁸. z kolei sformułowanie „wyniosłość serca” (*gōdel lēbāb*) (Iz 9,8) było synonimem pychy, natomiast określenie „zarozumiałość serca” (*zədôn lēb*) (Jr 49,16) oznaczało zuchwałość³⁹.

Grzeszne postępowanie Izraela zostało także przedstawione za pomocą frazy „serce nieobrzezane” (*‘arlê-lēb*) (Jr 9,25). Dobitnie wyrażają to słowa Bożej wyroczni, przekazane przez Jeremiasza: „Albowiem wszystkie narody są nieobrzezane i cały dom Izraela jest nieobrzezane serca” (*wəkol-bêt yiśrā’el ‘arlê-lēb*) (Jr 9,25). Tego rodzaju określenie wskazywało na stan duchowego wyobcowania wobec Boga⁴⁰. Pojawiająca się zatem w Jr 9,25 „metafora nieobrzezania – jak podaje J. Pogonowski – zakłada, że serce pokryte jest metaforycznym napletkiem, co powoduje niemożność przyjęcia głosu Boga, a w konsekwencji niezdol-

³⁵ J. Lemański, *Księga Rodzaju*, cz. 1, s. 403.

³⁶ Zob. H.-J. Fabry, *לֵב lēb; לֵבָב lēbāb heart*, s. 408-410, gdzie autor podaje cały szereg połączeń terminu *lēb* czy też *lēbāb* z przyimkami i różnymi dookreśleniami.

³⁷ Należy zauważyć, że w tradycji prorockiej, zwłaszcza u Jeremiasza i Ozeasza, relację Boga z Izraelem prorocy opisywali metaforycznie za pomocą obrazów zaczerpniętych z życia małżeńskiego czy też narzeczeńskiego. Przymierze Boga z Izraelem postrzegano jako związek małżeński, a wszelkie łamanie przymierza, odstępstwo od Prawa, praktyki bałwochwalcze określano dosadnie jako cudzołóstwo – nierząd. Zob. np. G.M. Baran, *Małżeństwo – Pisma i Prorocy*, w: *Sakramenty Kościoła. Sakramenty uzdrowienia. Sakramenty w służbie komunii* (Źródło Wody Żywej 6b), Tarnów: Wydawnictwo „Biblos”, 2019, s. 245-249.

³⁸ Zob. K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (Ez 36,26), s. 20; por. F. Stolz, *לֵב lēb heart*, s. 641.

³⁹ Zob. M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 50-51.

⁴⁰ Zob. L. Stachowiak, *Księga Jeremiasza. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz* (Pismo Święte Starego Testamentu X/1), Poznań: Wydawnictwo „Pallottinum”, 1967, s. 129.

ność do nawiązania z nim relacji”⁴¹. Izrael, mimo że nosił na swym ciele zewnętrzny znak obrzezania, to jednak swym postępowaniem, całą postawą życiową był daleko od Boga, a przez to tak naprawdę niczym się nie różnił od narodów pogańskich, które też praktykowały cielesne obrzezanie. Izrael, mając „serce nieobrzezane”, przez swoje postępowanie uczestniczył zatem w grzesznym sposobie życia ludów pogańskich, które nie doświadczały łaski przymierza z Bogiem⁴².

Negatywne postawy i postępowanie Izraela, wnikające z fatalnej kondycji jego serca, były przedmiotem napominania proroków. Przez nich Bóg wzywał ustawicznie do pokuty i nawrócenia, czego przykładem jest wezwanie Jerozolimy do „obmycia serca”: „Oczyść swe serce z nieprawości, Jerozolimo, abyś została ocalona!” (Jr 4,14). W tym samym duchu wybrzmiewa wezwanie do obrzezania serca: „Obrzeźcie się ze względu na Pana i odrzućcie napletki serc waszych, mężowie Judy i mieszkańcy Jerozolimy, bo inaczej gniew mój wybuchnie jak płomień i będzie płonął, a nikt nie będzie go mógł ugasić z powodu waszych przewrotnych uczynków” (Jr 4,4). „Obrzezanie serca” posiada tutaj sens duchowy i moralny, a oznacza wejście na nowo na drogę przymierza z Bogiem. Związane jest zatem z odejściem od grzechu i powrotem do postawy posłuszeństwa i wypełniania przykazań (zob. Pwt 10,12-16)⁴³.

U proroka Ezechiela wybrzmiewa z kolei wezwanie do utworzenia w sobie „nowego serca” i „nowego ducha”: „Odrzućcie od siebie wszystkie grzechy, któreście popełniali przeciwko Mnie, i utwórzcie sobie nowe serce (*lēb ḥādāš*) i nowego ducha (*rūah ḥādāšāh*)” (Ez 18,31). Apel ten wiąże się z wcześniejszym nawoływaniem do nawrócenia i unikania okazji do grzechu (zob. Ez 18,30c-31a). Utworzenie w sobie „nowego serca” i „nowego ducha” polega zarówno na odrzuceniu wszystkich grzechów, jak i na ugruntowaniu przemiany wewnętrznej⁴⁴.

Z kart Starego Testamentu wybrzmiewa jednak świadomość dawnego Izraela, że podejmowane jedynie przez człowieka wysiłki na rzecz poprawy duchowo-moralnej kondycji własnego serca mogą okazać się niewystarczające, a nawet daremne, co zostało odnotowane w Księdze Jeremiasza: „Nawet jeśli obmyjesz się ługiem sodowym i dodasz wiele ługu drzewnego, pozostanie wina

⁴¹ J. Pogonowski, „*Służ mi i bądź nieskazitelny (...)*” (Rdz 17:1) – obrzezanie w Biblii hebrajskiej jako usunięcie skazy, „*Studia Gdańskie*” 45 (2019), s. 28.

⁴² Zob. K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (Ez 36,26), s. 20; J. Pogonowski, „*Służ mi i bądź nieskazitelny (...)*”, s. 28-29.

⁴³ Zob. J. Pogonowski, „*Służ mi i bądź nieskazitelny (...)*”, s. 27-28; K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (Ez 36,26), s. 21; por. L. Ryken, J.C. Wilhoit, T. Longman III, *Słownik symboliki biblijnej*, s. 616-617.

⁴⁴ Zob. K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (Ez 36,26), s. 21; J. Homerski, *Księga Ezechiela. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu XI/1), Poznań: Wydawnictwo „Pallottinum”, 2013, s. 153.

twoja wobec Mnie jak skaza – wyrocznia Pana” (Jr 2,22)⁴⁵. Stąd w ustach psalmisty Pańskiego pojawia się gorące wołanie: „Stwórz, o Boże, we mnie serce czyste (*lēb t̄āhōr*) i odnow w mojej piersi ducha niezwykniętego!” (Ps 51,12). W tych słowach kryje się także przekonanie, że jedynie sam Bóg – Jego stwórcza moc (*bārā’* – „stwórz”; por. Rdz 1,1) jest w stanie odmienić kondycję ludzkiego serca⁴⁶, aby – jak pierwotne stworzenie – było „bardzo dobre” (zob. Rdz 1,31).

Inicjatywę Boga na rzecz odnowy ludzkiego serca widać już po potopie, kiedy to – mimo że „skłonność/zamiar serca człowieka zły jest od młodości” – postanowił ludzi nie karać więcej tą drastyczną karą. Po ustąpieniu niszczycielskich wód następuje swego rodzaju punkt zwrotny – „od tamtego momentu rozpoczyna się niejako dzieło nowego stworzenia”⁴⁷. Kierując się „łaską i wiernością” (*hesed we’ēmet*)⁴⁸, Bóg postanowił osobiście zainterweniować, czego wyrazem miało być zawarcie „nowego przymierza”. Mówi o tym prorok Jeremiasz: „Oto nadchodzą dni – wyrocznia Pana – kiedy zawrę z domem Izraela i z domem judzkim nowe przymierze (*bərīt ḥădāšāh*). Nie jak przymierze, które zawarłem z ich przodkami. (...) Lecz takie będzie przymierze, jakie zawrę z domem Izraela po tych dniach – wyrocznia Pana: Umieszczę swe prawo (*tōrātī*) w głębi ich jestestwa i wypiszę na ich sercu (*‘al-libbām*). Będę im Bogiem, oni zaś będą Mi narodem” (Jr 31,31-33). Wyrażenie „oto nadchodzą dni” może wskazywać zarówno na czas po niewoli babilońskiej, jak i na erę eschatologiczną – która w interpretacji całego proroctwa w kluczu Nowego Testamentu wyraźnie wysuwa się na plan pierwszy. Ważnym elementem „nowego przymierza” ma być jego wewnętrzny charakter – umieszczenie Prawa „w głębi jestestwa”, czyli „wypisanie na sercu”⁴⁹. W „nowym przymierzu” nie będzie chodziło jednak o jakieś „nowe Prawo, ale ukształtowanie nowego serca w celu wypełnienia dawnego Prawa. Prawo bowiem jako norma wewnętrzna, a nie – jak to miało miejsce w przypadku

⁴⁵ Zob. K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (Ez 36,26), s. 21.

⁴⁶ Zob. S. Łach, *Księga Psalmów. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – ekskursy* (Pismo Święte Starego Testamentu VII/2), przygot. do druku J. Łach, Poznań: Wydawnictwo „Pallottinum”, 1990, s. 276.

⁴⁷ K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (Ez 36,26), s. 12. Szerzej na ten temat zob. Ł. Laskowski, *Motyw potopu jako nowego stworzenia w Biblii* (Studia Biblica Lublinensia VII), Lublin: Wydawnictwo KUL, 2010.

⁴⁸ Temat *hesed we’ēmet* zob. np. J. Czernski, *Pojęcie „hesed” w Starym Testamencie (Stan badań)*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 30/1 (1983), s. 103-116.

⁴⁹ Zob. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela, cz. 1* (Academica 14), Tarnów: Wydawnictwo „Biblos”, 1999, s. 204-205, 208. Należy zauważyć, że wykorzystane przez Jeremiasza, a także Ezechiela pojęcie serca zostało użyte przez tych proroków dla opisanego relacji przymierza między Bogiem a Jego ludem. Stąd u wspomnianych proroków mowa jest o „sercu” narodu wybranego. Zob. W. Pikor, *Rola „serca” w Nowym Przymierzu (Jr 31,31-34; Ez 36,24-28)*, „Verbum Vitae” 4 (2003), s. 56-57, 58.

przymierza synajskiego – zewnętrzna, będzie stanowić o naturze człowieka, będzie kształtować jego intelekt, wolę, pragnienia, tak aby były zgodne ze słowem Boga⁵⁰. Wypisane zatem na sercu Prawo nie będzie już czymś narzuconym, ciężarem, lecz wyrazem dążeń i pragnień człowieka⁵¹ – rzeczywistością zinterioryzowaną, zaakceptowaną w sferze woli i umysłu, czyli całego człowieka. Zdaniem egzegetów „wypisane na sercu Prawo” jest metaforycznym wyrażeniem oznaczającym wewnętrzną komunikację. W ten sposób zapisane serce stanie się zatem wewnętrznym ośrodkiem, z którego wiara i miłość będą samorzutnie wyzwały nowe siły do pełnienia woli Boga⁵². W tej perspektywie Boży postulat posłuszeństwa Prawu przekształci się w ludzką potrzebę bycia posłusznym⁵³.

Zapisanie Prawa na sercu człowieka uzdolni go do „nowego poznania” Boga: „I nie będą się musieli wzajemnie pouczać, jeden mówiąc do drugiego: «Poznajcie Pana!» Wszyscy bowiem od najmniejszego do największego poznają Mnie – wyrocznia Pana, ponieważ odpuszczę im występki, a o grzechach ich nie będę już wspominał” (Jr 31,34). Aby mogło to nastąpić, Bóg, uprzedzając nawet nawrócenie ze strony człowieka, odpuści mu wszelkie występki i zapomni o jego grzechach. Dokona się to dzięki łaskawości i miłosierdziu Bożemu, a zatem w nowym przymierzu człowiek zostanie niejako „zamieszkały” przez Prawo Boże, które zajmie miejsce grzechu, całkowicie usuniętego przez Boga z ludzkiego serca⁵⁴.

Podobna myśl występuje u Ezechiela: „Dam im jedno serce i wniosę nowego ducha do ich wnętrza, z ciała ich usunę serce kamienne (*lēb hā'eben*), a dam im serce cieleśne (*lēb bāsār*)” (Ez 11,19); „I dam wam serce nowe (*lēb hādās*) i ducha nowego tchnę do waszego wnętrza, odbiorę wam serce kamienne, a dam wam serce z ciała. Ducha mojego chcę tchnąć w was i sprawić, byście żyli według moich nakazów i przestrzegali przykazań, i według nich postępowali” (Ez 36,26-27). z treści księgi wynika, że udzielenie „nowego serca” i „nowego ducha” dokona się w ramach „przymierza pokoju” (zob. Ez 34,25; 37,26), określonego również jako „przymierze wieczne” (zob. Ez 16,6)⁵⁵. Bóg najpierw usunie z wnętrza Izraela „serce kamienne”, określające w metaforyczny sposób niezdolność człowieka do słuchania i rozumienia Bożego słowa – niewrażliwość na głos Bożego

⁵⁰ Zob. L. Stachowiak, *Księga Jeremiasza*, s. 359; W. Pikor, *Rola „serca” w Nowym Przymierzu*, s. 63.

⁵¹ Zob. L. Stachowiak, *Księga Jeremiasza*, s. 359.

⁵² Zob. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela*, cz. 1, s. 205.

⁵³ Zob. W. Pikor, *Rola „serca” w Nowym Przymierzu*, s. 64; por. R. Krawczyk, „Prawo wypisane w sercach ludzkich”, „*Studia Warmińskie*” 47 (2010), s. 6.

⁵⁴ Zob. W. Pikor, *Rola „serca” w Nowym Przymierzu*, s. 65-66.

⁵⁵ Zob. K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (Ez 36,26), s. 22.

Prawa⁵⁶. Następnie da „serce nowe”, czyli „serce z ciała”, to znaczy takie, które będzie posiadać właściwe osobie ludzkiej funkcje intelektualne, wolitywne i emocjonalne⁵⁷. Dzięki „sercu z ciała” człowiek odzyska prawdziwą zdolność poznawania, odczuwania i wybierania tego, co jest zgodne z Bożą wolą⁵⁸, ponieważ „serce z ciała” – w przeciwieństwie do niewrażliwego „serca kamiennego” – będzie na tyle czułe, aby usłyszeć głos Pana (Bożą wolę) i nim się kierować. W kontekście Ez 11,19 wyrażenie „serce z ciała” może oznaczać intymną relację pomiędzy Bogiem a Izraelem⁵⁹.

Warto zaznaczyć, że obok daru „nowego serca” Bóg udzieli także „nowego ducha”, którego tchnie w owo serce. W tradycji starotestamentalnej „duch” (*ruah*) udzielany przez Boga oznaczał pewną moc czy też uzdolnienie, w które człowiek był wyposażony, aby mógł wypełnić określone zadania. a zatem „duch” pochodzący od Boga był źródłem rozmaitych uzdolnień i kompetencji⁶⁰. W kontekście Ez 36,26 „nowy duch” – jak podaje J. Homerski – to „żywotna siła, uzdalniająca i skłaniająca do szukania oraz przyswajania sobie wszystkiego, co kryje się w słowie JHWH, rozumianym zgodnie z tym, co On zamierzył przekazać za jego pośrednictwem (por. Jr 31,33-34)”⁶¹. Tak rozumiany „nowy duch”, który jest duchem Boga, swoją siłą ma ożywiać i uwrażliwiać sparaliżowane dotąd kamienną zatwardziałością serce Izraela, a przez to umożliwić narodowi wybranemu nawiązywanie żywej więzi z Bogiem⁶². „Nowy duch” jako nowa siła wi-

---

⁵⁶ Zob. W. Pikor, *Rola „serca” w Nowym Przymierzu*, s. 71; por. K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (*Ez 36,26*), s. 23-24.

⁵⁷ T. Brzegowy (*Prorocy Izraela*, cz. 1, s. 278), wyjaśniając różnicę pomiędzy „sercem kamiennym” a „sercem z ciała”, zauważa, że „serce kamienne” podobnie jak „serce martwe” (zob. 1 Sm 25,37) jest niezdolne do żadnego poruszenia, a w konsekwencji pozbawione możliwości pobudzenia członków ciała do jakiegokolwiek działalności. „Serce z ciała” natomiast to serce żywe, które równocześnie jest zdolne do nowego działania.

⁵⁸ Zob. W. Pikor, *Rola „serca” w Nowym Przymierzu*, s. 71. L.C. Allen (*Ezekiel 1 – 19* [Word Biblical Commentary 28], Dallas: Word Incorporated, 1994, s. 165), wyjaśniając potrzebę zamiany „serca kamiennego” na „serce z ciała”, stwierdza, że „serce kamienne” oznacza to, co jest nieświadome, nieruchome i dlatego nie reagujące na Boga, natomiast „serce z ciała” odnosi się do tego, co jest czułe, uległe, wrażliwe, stąd potrzebna była dokonana przez Boga przemiana, aby obojętność/niewrażliwość została zastąpiona nowym poddaniem się Bożej woli. Jak z kolei podkreśla J. Homerski (*Księga Ezechiela*, s. 252), woła Boga ujawnia się w Prawie Bożym.

⁵⁹ Zob. K. Napora, „*Dam wam serce nowe*” (*Ez 36,26*), s. 23.

⁶⁰ Zob. M. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 46.

⁶¹ J. Homerski, *Księga Ezechiela*, s. 252-253.

⁶² Zob. W. Pikor, *Rola „serca” w Nowym Przymierzu*, s. 72.

talna będzie podtrzymywał i uzdalniał „nowe serce” w chętnym posłuszeństwie wobec Boga⁶³.

Udzielenie „serca nowego”, czyli „serca z ciała”, oraz „nowego ducha” (zob. Ez 36,26-27) – co ostatecznie ma prowadzić do wewnętrznej przemiany, wewnętrznej odnowy – będzie owocować życiem według nakazów i przykazań Bożych. Wówczas w idealny sposób będzie mogło realizować się przykazanie miłości Boga: „Będziesz miłował Pana, Boga twojego, z całego swego serca (*bəkol-ləbāḥəḥā*), z całej duszy swojej, ze wszystkich swych sił” (Pwt 6,5).

Analizując bieg historii zbawienia, można zauważyć, że człowiek – chociaż utracił z własnej winy pierwotny status stworzenia, które „było bardzo dobre” (Rdz 1,31), co w rezultacie sprawiło, iż jego serce „jest wciąż złe już od młodości” (Rdz 6,5; 8,21) – nie został pozostawiony przez Boga na pastwę własnego losu. Stwórca postanowił bowiem uwolnić go z okowów zła. Miało się to dokonać w „nowym przymierzu”, w ramach którego Bóg zamierzył obdarzyć ludzi nowym sercem – sercem wrażliwym na głos Boga; sercem, na którym będzie wypisane Prawo Boże, przenikające od wewnątrz człowieka, wszystkie sfery/aspekty jego funkcjonowania. Człowiek Starego Testamentu zdawała sobie sprawę, że sam o własnych siłach nie jest w stanie wyrwać się z niemocy złego usposobienia – potrzebował Bożej mocy (por. Ps 51,12). Nowe serce uformowane w człowieku – jak wynika z orędzia prorocत्व Jeremiasza i Ezechiela – to rezultat inicjatywy Boga, Jego łaskawości i miłosierdzia.

3. Niepokalane serce Maryi doskonałym „sercem nowym” (*ləb ḥāḏāš*)

Chociaż w przytoczonych prorocत्वach z Jeremiasza i Ezechiela nie ma wzmianki wprost o Mesjaszu, to jednak – w świetle Nowego Testamentu – widać wyraźnie, że prorocत्वa te spełniły się w Jezusie Chrystusie⁶⁴. Zrealizowane przez Jezusa zbawcze dzieło daje człowiekowi możliwość „odnowienia serca”. W szczególny sposób w owocach zbawienia uczestniczy Najświętsza Maryja Panna, która – jak wraża orzeczenie dogmatyczne Piusa IX – „w pierwszej chwili swego Poczęcia za szczególniejszą łaską i przywilejem Boga Wszzechmogącego, przez wzgląd na przyszłe zasługi Jezusa Chrystusa Zbawiciela rodzaju ludzkiego zachowana była wolną od wszelkiej zmyzy pierworodnej winy” (*Ineffabilis Deus*)⁶⁵. W tym kontekście można dostrzec wyraźnie, że prorocत्व o „nowym

⁶³ Zob. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela*, cz. 1, s. 278.

⁶⁴ Pierwotny Kościół w tekstach o nowym przymierzu rozpoznał dzieło Jezusa Chrystusa (zob. Hbr 8,8-11.13; 9,15; 10,22; por. Rdz 7,6; 2 Kor 3,3.6). Zob. W. Pikor, *Rola „serca” w Nowym Przymierzu*, s. 77; R. Krawczyk, „*Prawo wypisane w sercach ludzkich*”, s. 9-11; por. T. Brzegowy, *Prorocy Izraela*, cz. 1, s. 204, 208-209.

⁶⁵ Tłum. za: Pius IX, *Ineffabilis Deus*, s. 54-55.

sercu”, jakie człowiek miał otrzymać, w kontekście „nowego przymierza” w wyjątkowy sposób zrealizowało się i dotyczy serca Maryi – serca wolnego od jakiegokolwiek zmyły grzechu, serca niepokalanego. Innymi słowy, w niepokalanym sercu Maryi można dostrzec doskonały wymiar „serca nowego” jako owocu zbawczego dzieła Jezusa, który zawarł „Nowe Przymierze we Krwi” swojej (zob. Łk 22,20; Mt 26,28; Mk 14,24; 1 Kor 11,25; por. Hbr 9,15). Należy zaznaczyć nadto, że – zgodnie z prorockimi zapowiedziami – również ukonstytuowanie się niepokalanego serca Maryi dokonało się dzięki nadprzyrodzonej, łaskawej inicjatywie samego Boga. „Przez wzgląd na przyszłe zasługi Jezusa Chrystusa Zbawiciela”, z którego „pełności – jak poucza Jan Ewangelista – wszyscyśmy otrzymali – łaskę po łasce (*chárin antí cháritos*)” (J 1,16), Maryja otrzymała pełnię tej łaski, stając się *kecharitōméné*, co odnotował Łukasz Ewangelista (zob. Łk 1,28). W tym miejscu warto raz jeszcze przywołać starotestamentalne postrzeganie serca: wyrażało ono wszystkie aspekty osoby: witalny, afektywny, intelektualny i wolitywny, a więc – jako *pars pro toto* – wskazywało na całą osobę człowieka⁶⁶. Mówiąc zatem o niepokalanym sercu Maryi, należy mieć na uwadze całą Jej osobę jako Niepokalaną. Stąd czymś właściwym jest odniesienie do Maryi prefiguratywnego określenia oblubienicy z Pieśni nad Pieśniami jako Jej niepokalanego statusu: „Cała piękna jesteś, przyjaciółko moja, i nie ma w tobie skazy” (Pnp 4,7)⁶⁷. a zatem nowość serca Maryi – jego niepokalany charakter – obejmuje wszystkie wymiary Jej egzystencji i wszelkie aspekty Jej osoby. Można powiedzieć, że Matka Chrystusa stała się w pierwszej kolejności beneficjentką owoców „nowego przymierza”, czego wyrazem było ukształtowanie w Niej od początku Jej istnienia „nowego serca”, z którego Bóg nie tyle usunął wszelkie występki i grzechy (zob. Jr 31,34), ile zachował je „wolne od wszelkiej zmyły pierworodnej winy”. Wpisane w serce Maryi Boże Prawo, przenikające wszystkie aspekty Jej życia, stanowiło źródło całkowitego posłuszeństwa Bożej woli, czego wyrazem są wypowiedziane przez Nią słowa: „Oto ja służebnica Pańska, niech mi się stanie według twego słowa!” (Łk 1,38). Przez to do Niej pierwszorzędnie odnoszą się słowa Jezusa: „Owszem, ale przecież błogosławieni ci, którzy słuchają słowa Bożego i zachowują je” (Łk 11,28; por. Mt 12,50; Mk 3,35; Łk 8,21)⁶⁸.

⁶⁶ Por. W. Pikor, *Rola „serca” w Nowym Przymierzu*, s. 54.

⁶⁷ Szerzej zob. G.M. Baran, *Oblubienica z Pieśni nad Pieśniami typem Maryi – dziewiczej niewiasty całkowicie zjednoczonej w miłości z Bogiem*, w: *Maryja w Biblii i Kościele (Źródło Wody Żywej 7)*, red. P. Łabuda, Tarnów: Wydawnictwo „Biblos”, 2020, s. 105-111.

⁶⁸ Por. Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris Mater”*, nr 20.

4. Starotestamentalne prefiguracje niepokalanego serca Maryi

Przedstawione wyżej pojmowanie „serca” w Starym Testamencie pozwala niewątpliwie bardziej rozumieć podane w Nowym Testamencie uwagi na temat serca Maryi (zob. Łk 2,19.51).

Warto także zaznaczyć, że pewne starotestamentalne obrazy ludzkiego serca ukierunkowanego na Boga można zinterpretować jako prefiguracje (jako typy)⁶⁹ niepokalanego serca Maryi. W Starym Testamencie wielokrotnie serca ludzi wiernych Bogu dookreślane są różnymi terminami:

- przymiotnikiem *šālēm* – „nietknięty, cały, doskonały, niepodzielny”⁷⁰. Takim sercem odznaczyli się ci, którzy „postępowali według Jego [tj. Boga] praw i przestrzegali Jego nakazów” (1 Krl 8,61);
- rzeczownikiem *tōm* – „doskonałość, niewinność, szczerłość, czystość, prostota”⁷¹. „Chodzić w prostocie/niewinności serca” oznaczało: kroczyć drogą nieskałą, czyli unikać wszelkiego zła i przewrotności (zob. Ps 101,2.4), co ostatecznie wyrażało się w wiernym przestrzeganiu Prawa Bożego (por. Ps 132,12)⁷²;
- przymiotnikiem *yāšār* – „prawny, sprawiedliwy”⁷³. Ludzie o prawym sercu to inaczej „sprawiedliwi” (*šaddiqîm*) (zob. Ps 32,11; 64,11), którzy podążają drogą nakazów Prawa⁷⁴.

Można zatem przyjąć, że serce niewinne, prawe, szczerze czy też nietknięte serce ludzi podążających ścieżką nakazów Prawa, ludzi żyjących w bliskości z Bogiem, to typ (prefiguracja) niepokalanego serca Maryi, poddanego całkowicie woli Boga.

⁶⁹ Na temat egzegezy typologicznej zob. np. B. McNeil, *Typologia*, w: *Słownik hermeneutyki biblijnej* (Prymasowska Seria Biblijna), red. R.J. Coggins, J.L. Houlden, red. wyd. pol. W. Chrostowski, Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, 2005, s. 894-895.

⁷⁰ Zob. L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski* (Prymasowska Seria Biblijna), t. 2, red. wyd. pol. P. Dec, Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, 2008, s. 514-515.

⁷¹ Zob. tamże, s. 670.

⁷² Zob. S. Łach, *Księga Psalmów*, s. 431.

⁷³ Zob. L. Koehler, W. Baumgartner, J.J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski*, t. 1, s. 424-425.

⁷⁴ Na temat sprawiedliwości w Starym Testamencie zob. np. A. Descamps, *Sprawiedliwość*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, tłum. i oprac. K. Romaniuk, Poznań: Wydawnictwo „Pallottinum”, 1994, s. 897-906.

Prefigurację serca Maryi można dostrzec także w obrazie serca, o które modlił się dla siebie Salomon: aby doskonale wypełniać władzę królewską, prosił Boga o „serce pełne rozsądku do sądzenia (...) [Jego] ludu i rozróżniania dobra od zła” (1 Krl 3,9). W tekście hebrajskim – jak zostało wyżej podane – pojawia się tutaj wyrażenie *lēb šōmē‘a* – „serce słuchające”, czyli otwarte na słuchanie Bożego głosu. Spełniając prośbę Salomona, Bóg dał mu „serce mądre i rozsądne” (1 Krl 3,12). W tradycji starotestamentalnej człowiek mądry to inaczej sprawiedliwy, czyli taki, który wiernie kroczył drogą nakazów Prawa (zob. Ps 1)⁷⁵. „Serce mądre” zatem to serce człowieka sprawiedliwego, a w konsekwencji pobożnego. Serce Salomona jawi się wobec tego jako nieustannie otwarte na głos Boga, na Boże pouczenie, i gotowe do pełnienia nakazów Prawa; co więcej, zdolne do właściwego rozróżniania pomiędzy dobrem a złem. W takim ujęciu można dostrzec jego typiczny charakter w stosunku do serca Maryi – otwartego na słuchanie głosu Boga, rozważającego we właściwy sposób wszystkie sprawy Boże i poddanego Bożej woli. Maryja posiadająca w najwyższym stopniu „serce słuchające”, czyli otwarte na głos Boga, ukazuje jeszcze wyraźniej w sobie obraz „nowej Ewy”⁷⁶. Ewa w Raju otworzyła się na głos szatana, przez co wraz z Adamem uległa pokusie uzurpowania sobie Bożego przywileju „odróżniania zła od dobra” (1 Krl 3,9), czyli pokusie zdobywania o własnych siłach możliwości „rozpoznawania zła i dobra” (Rdz 2,16-17; 3,1-7). Mądrość, do której popchnął Ewę i Adama podstęp węża, okazała się iluzoryczna⁷⁷. Maryja, dzięki swemu „sercu słuchającemu” otwarta na głos Pana – na prawdziwą mądrość, która pochodzi od Niego (zob. Syr 1,1), w doskonały sposób, czyli według Bożego zamysłu, potrafiła „odróżnić zło od dobra”, kierując się w swym życiu wyłącznie wolą Boga.

*

Wydaje się, że uwzględnienie antropologiczno-symbolicznych oraz teologicznych koncepcji serca, charakterystycznych dla Stariego Testamentu, może być czymś przydatnym w pogłębianej refleksji teologicznej nad niepokalaniem sercem Maryi, a przez to w rozwijaniu pobożności i duchowości opartej na klucie Jej Niepokalanego Serca.

⁷⁵ Por. T. Brzegowy, *Pisma mądrościowe Starego Testamentu* (Academica 68), Tarnów: Wydawnictwo „Biblos”, 2007, s. 39-40.

⁷⁶ Zob. np. Justyn, *Dialogus cum Tryphone Iudaeo*, 100; Ireneusz, *Adversus Haereses* 3,22,4; Tertulian, *De Carne Christi*, 17,4-6; por. Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris Mater”*, nr 37.

⁷⁷ Zob. A. Barucq, P. Grelot, *Mądrość*, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 460.